

Müdrlik zirvəsi

Sabir Rüstəmخانli, Xalq şairi:

“Ölüm gözlə qaş arasındadır”, nəhaq deməyiblər. Əvvəllər tez-tez zəngləşirdik. İstanbulda əməliyyat olunduğunu biləndən sonra daha çox mən zəng vurur, sağlamlıq durumunu soruşur, ürək-dirək verirəm. Rahatsızlığını gizlətmirdi. Sonuncu dəfə Milli Teatrda hazırlanan “Baş” tamaşası haqqında danışdıq, “tezliklə görüşərik” – dedim. “İstidir, dostların çoxu Bakıda deyil, tamaşanın təqdimat baxışını sentyabra saxladıq...” dedi. “Sentyabrda görüşərik!”- deyib vidalaşdıq. Görüşəcəyik, şübhəsiz, Elçinin yeni tamaşası və əziz, unudulmaz xatirəsi ilə... Elçin ədəbiyyatımızın, ictimai düşüncəmizin parlaq, təkrsiz simalarından biri kimi daim yaşayacaqdır. İki il öncə əziz dostum haqqında yazdığım bu yazını onu sevnələrə xatırladıram. Ruhu şad olsun.

Bu hüznü gündə necə bir insan itirdiyimizi təsəvvür etmək üçün Elçin müəllimin 2 il əvvəl 80 illik yubileyi münasibətilə yazdığım məqaləni təqdim edirəm.

*

“Görüşlərimizin birində Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində ləyaqətli yer tutan Xalq yazıçısı Elçin “Ağlagəlməz işdir. Adam heç inana bilmir ki, tanıdığın cavan Anar gəlib 80-ə çatıb. Mən də 75-in qapısını döyürəm. Bu illər necə keçdi, anlamaq olmur”, – deyər zamanın amansızlığına heyretini bildirdi.

Hamımızın yaşadığımız hisslərdir. Yaşla barışmaq çətinidir. Di gəl, elə adamlar var ki, onlar aylarla, illərlə davam edən ağır yaradıcılıq zəhməti içində ömrün necə gəlib keçdiyini, doğrudan da, hiss edə bilmirlər. Onların zaman ölçüləri illər deyil, əsrlərdir.

Mənim 80 ilin 55 ilində Elçini Azərbaycan cəmiyyətinin daim üzvə olan şəxsiyyətlərindən biri kimi müşahidə etmək imkanım olub. Biz birinci kursa gələndə universiteti qurtarmağa hazırlaşan tələbə Elçindən – Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinin müavini Elçinədək - keçdiyi və daim yüksəltdiyi həyat yolu gözümün qabağındadır. Bu illər ərzində o, bir yazıçı kimi Azərbaycanda və ölkəmizin sərhədlərindən çox-çox uzaqlarda tanınıb, müxtəlif dünya dillərində onlarla kitabı nəşr edilib; Azərbaycan teatrları səhnəsində bir-birindən dəyərli və günümüzün aktual problemlərinə toxunan pyesləri tamaşaya qoyulub; ədəbiyyatşünaslıq sahəsində bənzərsiz mövqeyi ilə seçilən və cəsarətli elmi axtarırları ilə örnək sayıla bilən elmi əsərlərini yazıb; esseləri mətbuat səhifəsindən düşməyib; uşaq hekayələri və nağılları ilə uşaq ədəbiyyatımızın çox da qədim olmayan tarixini zənginləşdirməyə çalışıb. Bütün bunlarla yanaşı, o, ölkənin ictimai-siyasi həyatından kənarda qalmayıb. Hələ sovetlər dönməndə Elçinin başçılıq etdiyi “Vətən” Cəmiyyəti xaricdə yaşayan soydaşlarımızla əlaqələrimizin qurulması yolunda ilk mühüm addımlarını atdı və yurd həsrəti ilə yaşayan bir çox mühacir qardaşımızın, onların ailə üzvlərinin Azərbaycana gəlməsinə, tanınmasına şərait yaratdı. “Vətən” cəmiyyətinin orqanı olan “Vətən” qəzeti mətbuatın milli dəyərlərə və milli ideallara yaxınlaşmasında mühüm mərhələ oldu. Uzun illər Elçin bəy Nazirlər Kabinetində Baş nazirin müavini kimi səmərəli fəaliyyət göstərdi.

Kitabxanamda Elçinin aldığı və ya bağışladığı çox kitabı var.

Düzünü deyim ki, bəzən mənim oxu sürətim onun yazı sürətinə çatmır. Amma Elçinin şəxsiyyətinə və yaradıcılığına xüsusi rəğbətim məni, onun qələmindən çıxan bütün yazılara həssaslıqla yanaşmağa və bu yazıları izləməyə vadar edib. Kitab rəfində onun on cildliyi İlyas müəllimin çoxcildliyi ilə yanaşı qoymuşam. Bu, təkcə əlifba tələbindən və onların hər ikisinə olan xüsusi sayğımdan irəli gəlir. Bu, həm də bir ailənin, yəni atayla oğulun Azərbaycan ədəbiyyatına nə boyda xidmət göstərdiklərini görmək və dəyərləndirmək baxımından maraqlı görünür. Diqqəti cəhətə başqa bir cəhət isə ata ilə oğulun yurdun taleyinə, tarixə, günümüzdə baş verən hadisələrin dramatik qatlarına münasibətdə bu qədər bənzər olduqları halda, üslubca fərqli və müxtəlif olmalarıdır. İlyas Əfəndiyevin lirik-psixoloji, romantik nəsrinin təsirindən çıxmaq o qədər də asan deyil. Amma Elçin bunu bacarmış və özünəməxsus nəsr üslubu yarada bilməmişdir. O, şəhərdə boya-başa çatıb və bu mühitin təsiri ilə formalaşan, danışq üslubuna yaxın, yarı realist, yarı yumorlu təhkiyə tərzini yaratmışdır. Buna görə də mətbuatçı çıxan gündən onun bəzi əsərləri Azərbaycan nəsrinin böyük nümunələri sırasında, qəhrəmanları da Mirzə Cəlilin və Haqverdiyevin qəhrəmanları ilə yanaşı yer qazanmışdır...

Ötən yüzilin 60-cıları haqqında çox yazılıb. Elçin özü də öz ədəbi nəslinin və onlardan ayırmadığı 70-ci illərin, yəni mənim ədəbi yaşdılarımın yaradıcılığını dəfələrlə incələyib, həm ümumi mənzərə, həm də ayrı-ayrı müəlliflər və əsərlər haqqında çox yazıb.

Elçin ilk hekayələrini 3-4-cü siniflərdə oxuyarkən yazdığını qeyd edir. Deməli, bir ömrün 60 ili qələmə, sözə verilib. Nəticə, kobud şəkildə desək, “ədəbi məhsul” göz qabağındadır. O, cəmi yarım səhifəlik hekayələrdən - povestlərə və iri həcmli romanlaradək (“Mahmud və Məryəm”, “Ağ dəvə”, “Ölüm hökmü”, “Baş” və s.), kiçik pyeslərdən (“Qızıl”, “Ordenli yazıçıyla görüş” və s.) - milli

teatrımızın səhnəsindən düşməyən pyeslərə qədər, ayrı-ayrı əsərlər haqqında rəylərdən, məqalələrdən - iri monoqrafiyalara qədər, yazıçılarla bağlı yumoristik əhvalatlardan İlyas Əfəndiyevin şəxsiyyət və yaradıcılığı haqqında sənədli romanacan, esselərdən ədəbi düşüncələrə, uşaq nağıllarından dünya ölkələrinə səyahət notlarına kimi - nəsrin, dramaturgiyanın, ədəbi tənqidin və ədəbiyyatşünaslığın bütün növlərində, belə demək mümkünsə, bütün janrlarında yazmış, bununla yanaşı, Azərbaycan ədəbi prosesinin və ictimai gelişmələrin heç bir hadisəsini gözədən qaçırmamışdır.

Eyni zamanda, dünya ədəbiyyatının mürəkkəb mənzərəsinin əsas şəxsiyyətləri və ciddi yaradıcılıq nümunələri də bu illərdə Elçinin diqqət mərkəzində olmuşdur, onları izləmiş və yetkin bir tənqidlə, dünyanın böyük qələm sahiblərindən zərrəcə geri qalmayan bir səviyyədə dəyərləndirmişdir.

Belə zəngin və çoxcəhətli yaradıcılıq yolunu gərəkincə izləmək və layiqincə qiymətləndirmək çox çətinidir. Buna görə də Elçinin mənə olan kitablarını vərəqləyəndə, bu duyğunu özümdən uzaqlaşdırı bilmirəm: Mənə elə gəlir ki, haqqında nə qədər yazılsa da, onun istedadının və ədəbi-elmi yaradıcılığının qiyməti tam verilməmiş, onun ədəbi üslubunun nəsrimizin ümumi mənzərəsindəki yeri layiqincə göstərilməmişdir. Bu mənada ədəbi tənqid və biz qələm dostları hələ ona borcluyuq.

Yuxarıda yazdığım kimi, Elçinin demək olar ki, bütün əsərləri, əksəriyyəti də avtoqraffa, mənə var. O, həmişə diqqətli olub. Həm də yeni əsərlərini bağışlarkən dost ərkilə “hökmən oxu, fikrini de!” söyləməyi də unutmayıb. Bu həm də öz yeni əsərindən arxayınçılığın əlaməti kimi də səslənmişdir; yəni “bilirəm, bəyənəcəksən!”

Bu kitabları, eləcə də Elçinin XIX yüzil və sovet dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı haqqında yüksək nəzəri ümumiləşdirmə ilə qələmə alınmış monoqrafiyalarını, aydın vətəndaş mövqeyi ilə yazılmış “Yazıçının dəftərindən” adlı pərakəndə, lakin vahid ədəbi-estetik ideala xidmət edən yazılarını, esselərini, məqalələrini nəsr və dramaturgiyası ilə yan-yan qoyanda onun bu janrların hansında daha güclü və böyük olduğunu müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirsən. Çünki nasir, dramaturq, ədəbiyyatşünas, filosof Elçinlərin hər birinin öz özəlliyi və gözəlliyi var. Bu bərdə düşünərkən qələm dostumuzun işgüzarlığı, yorulmadan çalışması, dünya ədəbiyyatını bu qədər yaxından izləməsi, fəlsəfi ümumiləşdirmə qabiliyyəti, müdrikliyi və bütün bunların arxasında dayanan işıqlı tənqidləri, xeyirxahlığı, insan sevgisi ilə dolu olan yazıçı ruhu ilə qürur duyursan.

80-ci illərin sonlarına doğru İlyas Əfəndiyevlə ara-sıra görüşürdüm. Böyük yazıçımız məni sorğu-suala tutur, ədəbi və ictimai gedişatə yanaşmamla maraqlanırdı. Bu söhbətdə onun incə bir şəkildə Elçinin yaradıcılığına, övladlarının ictimai həyatdakı yeri və xalqın buna münasibəti ilə maraqlandığını da sezirdim.

İlyas müəllim xalq adamı idi və həmişə haqqı, ədaləti, sosial bərabərliyi, el birliyini, Azərbaycanın milli idealları, bütövlüyü uğrunda mübarizəni tərənnüm etmişdi və xalq hərəkətinin yanında idi. Elçinin vətəndaşlıq mövqeyi, ədəbi və ictimai proseslərə münasibəti haqqında dediklərimdən ustad yazıçımızın razı qaldığını hiss edirdim.

Bu gün İlyas Əfəndiyev ömrünün 80-ci baharını şöhrətin və oxucu sevgisinin zirvəsində qarşılayan, ədəbiyyatımızı öz yaradıcılığı ilə zənginləşdirən oğlunu görsə, qüruru yerə-göyə sığmazdı. Bir yazıçı, bir övlad üçün millətin sədaqətlə xidmətdən və atalarımızın ruhunu sevidirməkdən böyük xoşbəxtlik yoxdur. Elçinin yazıçı və övlad kimi ən böyük qazanclarından biri budur.

80 illik bir ömrün bəzi səhifələrini xatırlarkən məni sevindirən və heyretə salan cəhətlərdən biri də Elçinin bir insan olaraq bu illər ərzində sabit qalması, dəyişilməməsidir. Tələbə Elçin nə qədər səmimi, dürüst, sözünü hər kəsin üzünə deyən, yüksək intellekti ilə seçilən bir adam idisə, Baş nazirin müavini olarkən də eləydi, bu gün 80 yaşında da həmin xüsusiyyətlərini qoruyub-saxlamışdır.

Elçini yaxından tanıyan adamlar onun nə qədər gözəl insan olduğunu yaxşı bilirlər. O diqqətli, həssas, xeyirxah adamdır. İstedada qiymət verməyi bacarır. İmkan daxilində ədəbi gedişatın ən vacib saydığı meyil və axarlara vaxtında müdaxilə etməyə və öz mövqeyini bildirməyə çalışır”.